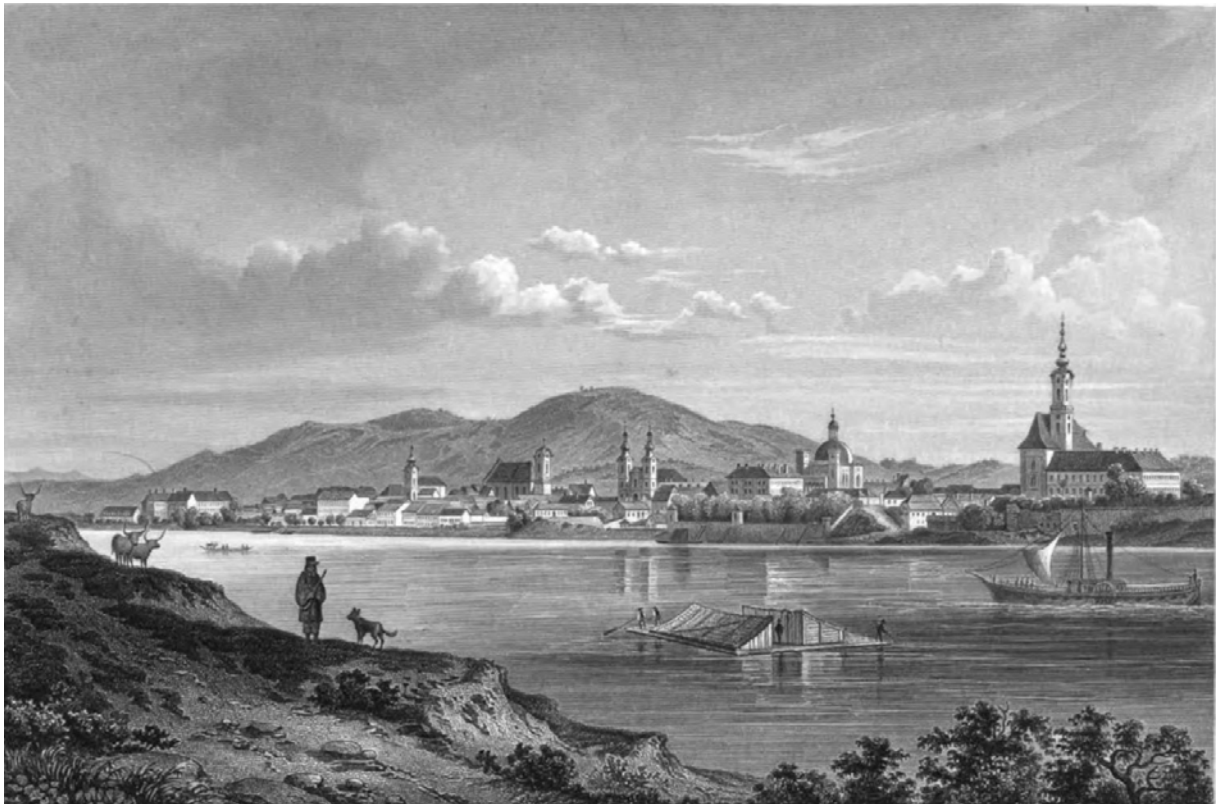

Magyarország és a püspöki székhely, Vác története, gazdasága és társadalma 1792–1815 között

Jelige: nádor

Tartalomjegyzék

Bevezető.....	3
I. Magyarország 1792–1815 között.....	4
1. Háborúk és a rendi nacionalizmus.....	4
2. Gazdaság, avagy az agrárkonjunktúra időszaka.....	7
Mezőgazdaság.....	7
Ipar.....	9
Kereskedelem.....	10
3. Társadalom.....	12
Nemesség.....	13
Polgárok és értelmiségiek.....	13
Paraszttság.....	14
Etnikai viszonyok.....	15
Társadalom a konjunktúra idején.....	15
II. Vác története 1786–1815 között.....	18
1. A mezőváros története.....	19
2. Gazdaság.....	23
Mezőgazdaság.....	24
Ipar.....	27
Kereskedelem.....	28
3. Társadalom.....	31
Társadalmi rétegződés.....	32
Etnikai viszonyok.....	33
Összefoglalás, utószó.....	35
Mellékletek.....	37
Felhasznált irodalom.....	38
Képek jegyzéke, forrása.....	39

Bevezető

Mindig is érdekelt lakóhelyem, Vác története, ezért választottam munkám témájául eme régi püspöki székhely vizsgálatát a vészterhes napóleoni időkben. Kíváncsi voltam, milyen volt itt az élet a 18–19. század fordulóján, illetve milyen adatokat találok az akkori időkről. Városom története azonban elválaszthatatlan Magyarország, illetve az akkori Habsburg Birodalom történéseitől! Ez az oka, hogy munkám első részében a tágabb környezet, tehát az ország történetével foglalkozom. Magyarország, mint a Habsburg Birodalom része, mindvégig támogatta és kivette a részét a háborús terhekből, és részesült a gazdasági konjunktúra áldásaiból. A magyar társadalom, a soknemzetiségű ország jellegzetességeinek feltérképezése egész monográfiákat kitöltő munka lenne, ezért én csak a számomra legjellemzőbb elemeket emelem ki e korszak életéből, s teszem mindezt azzal a céllal, hogy összevessem Vác jellegzetességeivel. Tehát az első részben Magyarországot fogom megvizsgálni az eseménytörténet, a gazdaság és a társadalom szempontjából. Ez után már foglalkozhatunk mezővárosunkkal, melyet szintén az fenti aspektusok alapján fogok jellemezni. A politikával azonban nem fogunk foglalkozni egyik részben sem. Ennek oka egyrészt az, hogy városunknak vajmi kevés beleszólása volt a politikai életbe, másrészt a dolgozat keretei sem teszik ezt lehetővé. A művelődésre szintén nem térek ki külön. Ennek két oka van: az egyik az, hogy az ekkor felépült és közismertté vált „barokk Vácról” nem húsz-harminc oldalt, hanem egy egész könyvet lehetne írni, azt pedig nem szeretném, hogy bármi érdemlegeset is kihagyjak művemből ezen a téren. A másik oka pedig az, hogy a barokk Vácról már számos mű készült. Én viszont ki szeretném emelni, hogy városunk nem csak magas szintű kultúrája miatt fontos, hanem gazdasági szempontból is, hiszen a környék fontos kereskedelmi és iparüzési központja volt. Sokáig komoly versenytársa volt Pestnek és Budának is kedvező földrajzi adottságai miatt. Bár éppen speciális helyzete révén nem lett végül az ország központja, attól még fontos város maradt, s most is annak számít. Bár látni fogjuk, hogy ez az időszak a település szempontjából igen szerencsétlen volt, mégis az a véleményem, hogy érdemes megismerkednünk ezzel a kivételes várossal, amit még szokás a „Dunakanyar szívének” is nevezni.

I. Magyarország 1792–1815 között

1. Háborúk és a rendi nacionalizmus:

A felvilágosult abszolutizmus szellemében kormányzó uralkodók (Mária Terézia és II. József), és II. Lipót (1790–1792) után a minden újítástól rettegő, a merev kiváltságörzés politikáját folytató I. Ferenc (1792–1835) került a Habsburg Birodalom élére. A II. Lipót által kiépített besúgóhálózatra támaszkodva próbálta féken tartani a jozefinista erőket. Mindenki magán érezhette a titkosrendőrök tekintetét. I. Ferenc szerencséjére azonban sok, korábban a francia forradalommal határozottan szimpatizáló felvilágosult gondolkodású nemes megriadt a jelentős változásoktól, látva a francia forradalom radikalizálódását. Így csak egy szűk réteg maradt, akik ennek ellenére is a feudális rendszer teljes felszámolásában, a polgári viszonyok megteremtésében látták Magyarország jövőjét. Ennek a csoportnak az élére állt Martinovics Ignác. Még II. Lipót alkalmazta besúgóként, de I. Ferenc menesztette hivatalából. Ennek következtében eszményei megvalósítását már nem a „*megmerevedő bécsi politikában, hanem a modernizálandó nemesi reformmozgalom oldalán (sőt élén!)*”¹ látta. Két társaságot szervezett: a mérsékeltebb nézeteket képviselő Reformerek Társaságát, és a szélsőségesebb, a jelenlegi rendszer teljes felszámolását célul kitűző Szabadság és Egyenlőség Társaságát. A két csoport természetesen nem tudott a másik létezéséről. Őket nézeteik miatt jakobinusoknak hívták ellenségeik, pusztán azért, mert ellenségeik ennél rémisztőbb jelzőt nem tudtak rájuk kitalálni. 1794 júliusában, Bécsben azonban letartóztattak 20 „jakobinust”, köztük Martinovicsot is, akinek részletes vallomása miatt hamarosan a teljes szervezkedést felszámolták. Hogy a későbbi hasonló jellegű szervezkedéseket megelőzzék, a megtorlás kegyetlen volt. 1795. május 20-án a budai generális kaszálórétten – a mai Vérmezőn – kivégezték Martinovi-

1. ábra A kivégzés 1795. május 20-án

¹ Csorba László: A tizenkilencedik század története, 16. oldal

csot, és a mozgalom igazgatóit, számos „jakobinust” pedig bizonytalan időre börtönbe zártak pl. Kazinczy Ferencet. „*Példa kellett, hogy rettegjen az ország.*” – írta utóbb Kazinczy.² Miután a mozgalom elbukott, az országra a félelem csendje borult. A cenzúra egyre szigorúbbá vált, minden „veszélyesnek” minősített kiadványt elkoboztak. A titkosrendőrök mindent figyeltek, az emberek még baráti társaságban is lakatot tettek a szájukra.

Az 1795 utáni időszakot a rendi nacionalizmus korszakának nevezzük. A francia forradalom radikalizálódásának köszönhetően számos helyen megalakult egy azzal szemben álló irányzat, ami az „*<<idegen>> progresszív és forradalmi eszmék*”³ ellen való küzdelemben sajátos nemzeti motívumokat is felhasznált. Ezt az időszakot a felvilágosodás politikai eszményeinek háttérbe szorulása jellemzi. Ez a korszak 1830 körül, a reformkor kezdetén zárult le.

I. Ferenc már uralkodása kezdete óta megpróbálta Magyarország birodalmon belüli különállását felszámolni. Mivel már elődeinek sem sikerült ezt végrehajtani, sejthető volt, hogy ez csakis kudarcra végződhet. Nem csak saját tehetségtelensége állt a siker útjába, hanem az időközben kitörő napóleoni háborúk is. Bár felfüggesztette a rendi alkotmányt, és a jakobinus mozgalomra hivatkozva nádort sem nevezett ki – az öccsét, Józsefet 1795-ben csupán helytartóvá tette –, a háború miatt kénytelen volt összehívni az országgyűlést. Az 1796. évi diétán a rendek csupán akkor voltak hajlandók a francia háború folytatásához szükséges katonai és pénzsegélyt megszavazni, ha újra nádort választhatnak: a tehetséges József nádort, aki felismerte, hogy Magyarországot – tekintve területi, népességi, és gazdasági súlyát a Habsburg Birodalmon belül – is modernizálni kell. Bár tanácsai I. Ferencnél nem találtak visszhangra,

2. ábra Napóleon kiáltványa a magyarokhoz 1809. május 15-én

sőt ennek köszönhetően még bizalmatlanná is vált vele szemben, mérsékelt reformjaival elősegítette a polgári Magyarország megalakulását. Mivel az udvar teljesítette a magyar rendek követelését, megszavaztak 116 ezer katonát, ami kb. egyharmada volt a császári hadseregnek, és éves szinten a háborús veszteségeket pótolandó 12 ezer újoncot.⁴ Mivel a nemesség a háborút közös érdeknek tekintették, végig kitartottak a Habsburgok mellett, noha ez a kapcsolat egyre kényelmetlenebbé vált. A nemesség lojalitását egyszer maga Napóleon is próbára tette. Miután 1809-ben elfoglalta Bécset, május 15-én kiáltványt intézett a magyarokhoz, melyben felszólította őket,

² Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867, 196. oldal

³ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867, 208. oldal

⁴ Csorba László: A tizenkilencedik század története, 21. oldal

hogy kiáltsák ki nemzeti függetlenségüket. Ez azonban nem talált visszhangra. Napóleon eredeti terveiben szerepelt a Habsburg Birodalom szétrobbantása, de a kiáltvány sikertelensége, illetve Talleyrand javaslata miatt, miszerint a későbbi orosz háború miatt nem is lenne célszerű szétrobbantani a Monarchiát, seregeivel újra támadásba lendült. A veszély miatt még a nemesi felkelést is fegyverbe szólították, és Győrnél harcba is bocsátkoztak a franciákkal, de a kor legjobb hadseregével szemben a csata természetesen vereséggel zárult. Maga a háború nagyrészt az országtól távol folyt, csupán kétszer érte el a nyugati határvidéket. Békeidőkben azonban újra a felszínre kerültek az ellentétek. Miután Napóleon feleségül vette Mária Lujzát, I. Ferenc leányát, Franciaország már nem számított veszélyesnek. Az

3. ábra A győri csata 1809. június 12-én

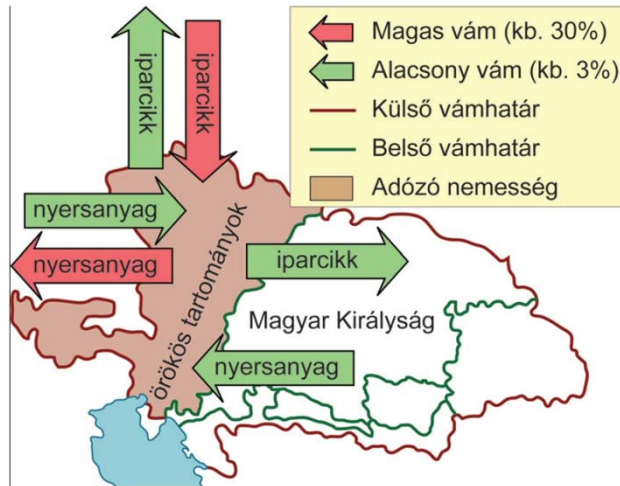
osztrák államadósság már annál inkább, ami 1811-re elérte a 11 milliót.⁵ Az udvar kénytelen volt a devalváció eszközehez nyúlni, ami a rendek megkérdése nélkül történt. Bár a pénzkibocsátás uralkodói jogkör volt, a rendek sérelmezték ezt a rájuk nézve hátrányos rendeletet. Olyan szintű volt az engedetlenség, hogy az uralkodó már a rendi alkotmány felfüggesztésére gondolt. Bécs nem is hívta össze 1825-ig az országgyűlést. Mikor azonban újra kitört a franciaellenes háború, a rendek a sok ellentét ellenére újra megszavazták a támogatást országgyűlésen kívül is! Sőt, hiába mélyültek az ellentétek, még a későbbiekben is elrendelték az újbóli újoncozást, ami csak azért nem ment végbe teljesen, mert időközben a háborúk véget értek.

Összefoglalván a lényegét, Magyarország helyzete a Habsburg Birodalmon belül, a „jakobinus” mozgalom, és a hosszasan elnyúló napóleoni háborúk ellenére nem változott. Még mindig ugyanaz a rendi dualista állam maradt, amit már az 1711. évi szatmári béke előrevetített. Azonban érezhetővé vált, hogy ez a rendszer hamarosan radikális változásokon kell, hogy keresztülmenjen. Bár politikai téren nem volt érzékelhető a változás szele, a gazdaság és társadalom terén már érezni lehetett, hogy egy kor hamarosan véget ér, ahogyan az a következő fejezetekben látható lesz.

⁵ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867, 211. oldal

2. Gazdaság, avagy az agrárkonjunktúra időszaka:

Magyarország gazdasági helyzetét és fejlődését alapvetően meghatározta, hogy a Habsburg Birodalom része. A birodalmi gazdaságpolitikának 3 vezérelve volt: „*az állami bevételek növelése, az örökös tartományok élelmiszer- és nyersanyagellátásának biztosítása, ugyanezen tartományok iparának védelme, birodalmi monopolhelyzetének megőrzése.*”⁶ Ezen elvek azt a célt szolgálták, hogy a birodalmat minden fejlettségi különbsége ellenére igyekeztek egy gazdasági egységgé kovácsolni. Ezen intézkedések legfőbb bizonyítéka Mária Terézia vámrendszere volt, mely egy „*külső falat emelt a Habsburguralom alatt álló területek és más államok*

4. ábra A kettős vámhatár

közé, és egy belsőt, a Lajtától nyugatra fekvő tartományok és Magyarország, illetve Erdély közé.”⁷ Ha ezt Magyarországra levetítve nézzük, akkor ez azt jelenti, hogy a bécsi gazdaságpolitika célja, hogy Magyarország az örökös tartományok élelmiszer- és nyersanyagellátója és az ott előállított iparcikkek felvevőpiaca legyen. Ez így is alakult, és korszakunkban sincs másképp, sőt a háborúk következtében ez hatványozottan érvényesült. Magyarország természeti adottságainak köszönhetően alapvetően mindig is agrárország volt, és eme gazdaságpolitikának köszönhetően még erőteljesebbé vált a mezőgazdaság térnyerése az iparral szemben. A 18. század végén a társadalom 93–94 %-a élt a mezőgazdaságból.⁸

Mezőgazdaság:

A mezőgazdaság legfőbb ágazatai a földművelés, az állattenyésztés, és a bortermelés volt. A földművelés rendszere a középkorból örökölt szisztéma szerint folyt. Megvolt a „*hagyományos földesúri szervezet, a jobbágytelkek rendszerével, és az azokhoz kapcsolódó földesúri szolgáltatásokkal.*”⁹ A napóleoni háborúk idején a konjunktúrának köszönhetően ez volt a legjövedelmezőbb ágazat. Mind a gazdag földesúr, mind a jobbágy igyekezett minél nagyobb hasznot húzni ezekből az időkől. Az áremelkedés szemléletes mutatója a pozsonyi

⁶ Pannon Enciklopédia A magyarság története, 216. oldal

⁷ Magyarország története 1790-1848, I kötet, 229. oldal

⁸ Magyarország története a 19. században, 42. oldal

⁹ Romsics Ignác: Magyarország története, 553. oldal

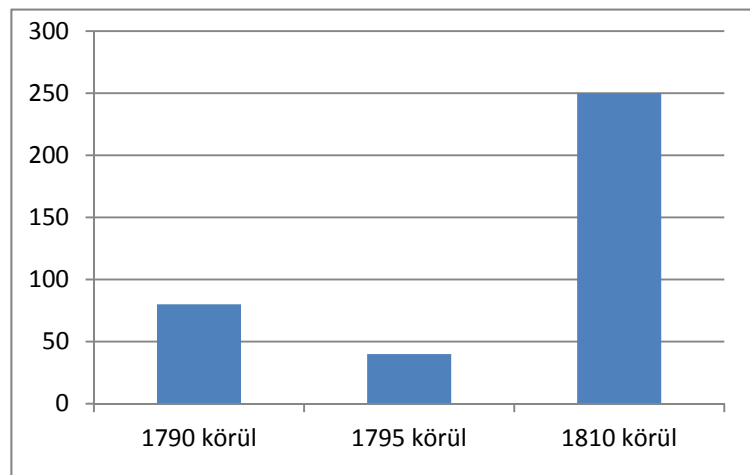
mérő búza árának alakulása.¹⁰ Sokan az extenzív termelésnövelő módszereket alkalmazták, a földesurak igyekeztek minél nagyobb majorságot kialakítani, és növelni a robot mennyiségét.

A jobbágyok is igyekeztek minél több földhöz jutni a maguk módján. Ezekben az időkben a két- és háromnyomásos rendszer volt a legelterjedtebb. Csupán kevés vállalkozó szellemű nagybirtokos próbálkozott új intenzív termelési módszer meghonosításával, mint például gr. Festetics György, a keszthelyi gazdasági iskola, a Georgikon alapítója vagy a már korábban említett József nádor,

akinek alsúti birtoka a kertművészet mintagazdasága volt. Ezek a gazdaságok azonban a legmodernebb technológiákat alkalmazták birtokaikon (pl. vetésforgó), így növelve bevételeiket.

Az állattenyésztésnek két fő célja volt: igásállat és vágóállat nyerése. Vágóállat nevelése szempontjából a rideg állattartás volt a legelterjedtebb, mert a magyar szürkemarha ilyen szempontból kiváló volt, és még mindig könnyen lehetett értékesíteni. Azonban a 19. század elejére a vetésforgó megjelenésével párhuzamosan kezdett elterjedni az istállózó állattartás. Ezt a nyugati szarvasmarhafajták lassú térhódítása is elősegítette, mert ezen állatok tartásához nem volt szükség legelőre. De azokon a helyeken, ahol elegendő legelő, rét és tarló állt rendelkezésre, ott nem igazán terjedt el. A kettő közötti átmenet volt a félrideg állattartás, amikor is nyáron legelőkön, télen fedél alatt tartották állataikat. Az ország bizonyos részein ez volt az elterjedt.¹¹ Fontos volt még a lótenyésztés, ami a hadsereg szempontjából bírt jelentőséggel. A század elején a lóállomány minősége meglehetősen gyenge volt, ezért a lótenyésztés állami feladattá vált. A fejlesztések legfőbb gátja azonban az általános tőkehiány volt. Bár a konjunktúra idején lehetőség lett volna tőkét fektetni a gazdaságba, ezt kevesen tették meg, helyette pedig kastélyok, köznemesi udvarházak épültek.

Az 1800-as évek beköszöntéig a bortermelés volt az uradalmak legtöbb pénzt hozó művelési ága, azonban ekkorra a gabonajövedelem a bor elé került. A bortermelés ebben a kor-

5. ábra Egy pozsonyi mérő búza árának alakulása 1790-1810 között

¹⁰ Lásd 5. ábra!

¹¹ A dunántúli és kislétföldi jobbágyoknál, illetve Mo. északi megyéiben volt jellemző. Mo. tört. 1790-1848 351. o

szakban hanyatlásnak indult. Mint minden más területen, itt is kénytelenek voltak a földesurak alkalmazkodni a piaci helyzethez. Itt is két út kínálkozott: vagy extenzív, vagy intenzív módszerekkel növelték hozamukat. Természetesen a többség az extenzív utat választotta, „*az intenzív szőlőművelés feltjai csupán, mint szigetek emelkedtek ki az extenzív szőlőművelés tengeréből.*”¹²

Ipar:

Mint ahogyan az már korábban is elhangzott, a magyarországi iparfejlődést gátolta az a tény, hogy az ország a Habsburg Birodalom része. Ennek, a feudális viszonyoknak, és az ebből következő hitelfelvétel nehézségeinek, illetve a tőke és a szakképzett munkaerő hiányának köszönhető az a tény, hogy a magyar ipar lényegében céhes, illetve házi keretek között folyt, mialatt nyugaton már a manufaktúraipar volt az elterjedt, sőt Angliában, ezekben az időkben az I. ipari forradalomnak köszönhetően már a gyáripar volt kialakulóban. Valóságos virágkorát élte nálunk a háziipar, melynek mintapéldája a Vas megyében lévő Pinka menti községek, ahol a téli időkben a parasztok annyit szőttek, hogy eladásra is bőven jutott belőle. Ami pedig a céhrendszert illeti, a magyar ipar fejletlensége még nem tette lehetővé a manufaktúra- és gyáripar jelentős térnyerését, így a céhrendszer megmaradt, de már ennek a megreformálására is volt igény. Ezt mutatják az 1805-ös és 1813-as céhügyi rendeletek, melyek szabályozták az inasok és legények felvételi és tanulmányi rendjét, vándoridejüket, a mesterré válás módját.¹³ Ez azonban azt is mutatja, hogy az államhatalom a céhrendszer fenntartására törekedett, ami teljesen beleillett I. Ferenc politikai koncepciójába. A céhrendszer fenntartása az iparúzők közötti rend fenntartása érdekében szintén szükséges volt. S bár a céhrendszer a 19. század első felében utolsó virágkorát érte, a bővülő belső piac, a megnövekedett igények mind mennyiségi, mind minőségi téren olyannyira megnöttek, hogy a céhek már nem bírtak lépést tartani vele. Számos helyen már a kontárok tevékenységét is legalizálták a bővülő igények kielégítése végett. Emiatt a 19. század elején megfigyelhető a kézműipar decentralizálódása, hisz a mezővárosi és falusi mesteremberek aránya növekedett a szabad királyi városokéhoz képest. Ennek az volt az oka, hogy vidéken a megyék általában támogatták a kontárok iparüzési tevékenységét, míg a szabad királyi városokban nem. S bár a kézművesek száma ezek hatására rohamos növekedésnek indult (1785-ben 30921 fő, míg 1815-ben már 88422 fő),¹⁴ a népességhez, és főleg a megnövekedett igényekhez képest ez a szám még mindig meglehetősen csekély volt. A céhrendszer lassú bomlásnak indult, és hamarosan megkezdődött a tőkés ipar-

¹² Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 362. oldal

¹³ Magyarország története a 19. században, 53. oldal

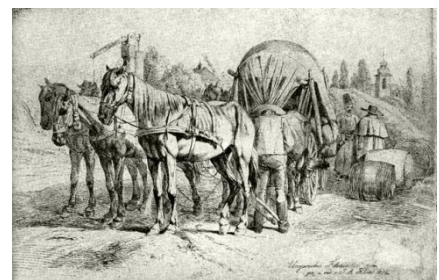
¹⁴ Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 374. oldal

fejlődés, melyet az 1815 után kezdődő dekonjunktúra, és az 1. ipari forradalom közép-európai térnyerése is elősegített. Korszakunkban azonban a tőkés vállalkozó száma meglehetősen csekély volt, s ez a helyzet csupán az 1830-as évektől kezdődően fog megváltozni. 1790 és 1815 között összesen 116, túlnyomórészt új alapítású ipari üzem működéséről van tudomásunk Magyarországon, de ezek is többnyire kezdetleges technikával és munkaszervezettel dolgoztak.¹⁵ Mindenesetre pozitívum, hogy a háborús idők a hadsereg igényei miatt egy szerény mértékű ipari fejlődést is elindítottak, de az igazi fellendülés az 1830-as évek után kezdődik.

Kereskedelem:

Magyarország életében ezekben az időkben a külkereskedelem volt a meghatározó. Ez hagyományosan mezőgazdasági termékek kivitelén, és iparcikkek behozatalán alapult. Mivel Magyarország a Habsburg Birodalom része, ez meghatározta, hogy a magyar agrártermékek legfőbb piaca Ausztria és Csehország volt. Az 1790–1815 közötti években a gabona állt az exportlista első helyén, hiszen a több százezres hadsereg ételmezése addig soha nem tapasztalt keresletet támasztott az élelmiszerek iránt. Sőt az 1806-os kontinentális zárlat még inkább élénkítően hatott a magyar külkereskedelemben. Magas helyen állt az élő állat és a gyapjú kivitele, de csupán 1815 után előzték meg a gabonát az export terén. A nagy múltú borkereskedelem azonban a 19. század elejétől hanyatlásnak indult, mely a legfőbb piacunk, Lengyelország felosztásának volt köszönhető. S bár a kivitelünk több mint 90 %-át az agrártermékek tették ki,¹⁶ külkereskedelmi mérlegünk mégis pozitív volt. Az 1830-as években az export átlagosan 50 %-kal múlta felül az importot!¹⁷ Ez az adat azt is mutatja, hogy nincs fizetőképese kereslet a késztermékekre, s ez a magyar ipar fejlődésének is akadály.

A belső piac ennél rosszabb képet festett. Csak az 1850-es évektől kezdődően indult jelentősebb fejlődésnek. Létrejöttét főleg a közlekedési és szállítási hálózat fejletlensége, az utak elhanyagoltsága akadályozta. A közlekedés és szállítás fejlődése leginkább az 1830-as évektől kezdődően indult meg a gőzhajózás és a vasút megjelenésének köszönhetően. Már korszakunkban is voltak azonban kezdeményezések az úthálózat fejlesztésére. 1812-ben készült el az első igazán jó minőségű útvonal, mely Károlyvárostól Fiuméig tartott, és amelyet I. Ferenc harmadik feleségéről Lujza útnak neveztek el. Ezzel azonban az volt a baj, hogy meglehetősen drága volt az utazási költsége.

6. ábra Magyar fuvarosok 1812-ből

¹⁵ Magyarország története a 19. században, 54. oldal

¹⁶ Magyarország története a 19. században, 39. oldal

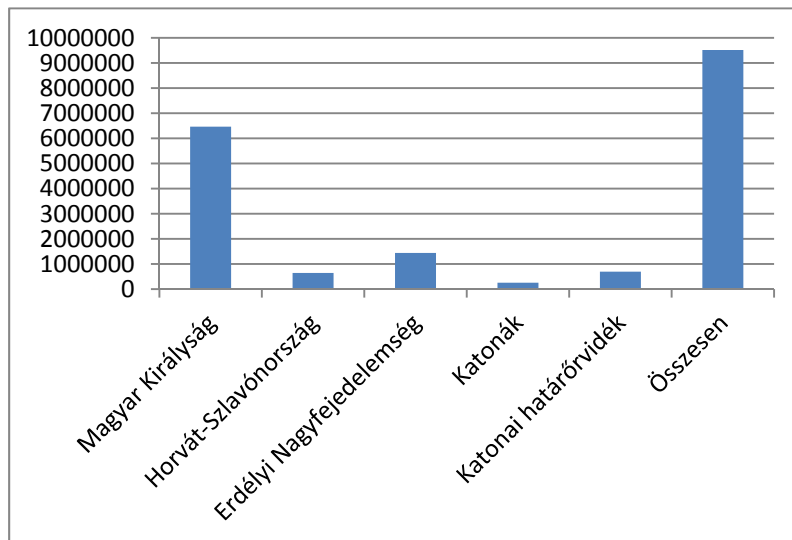
¹⁷ Magyarország története a 19. században, 39. oldal

Éppen ezért nem véletlen, hogy a belkereskedelem nagy része vásári keretek között folyt. A belső piacot inkább az eltérő természeti feltételű tájak közti termékcseré tartotta mozgásban.

Összegezve a magyar gazdasági helyzetet 1790–1815 között, a speciális feltételeknek köszönhetően a gazdaság növekedésnek indult. Bár a feudális kötöttségek, és az ezt támogató bécsi politika ezt jelentős mértékben hátráltatta, szép lassan elkezdődött a mezőgazdaság és az ipar korszerűsítése, amely már előre vetítette az 1830-as évektől kezdődő gazdasági és társadalmi átalakulásokat.

3. Társadalom:

A felvilágosult abszolutizmusban már nélkülözhetetlen volt egy ország népességének száma, növekedése, a lakosság korösszetétele, élet és vagyoni viszonyainak, illetve foglalkozási rétegződésének az ismerete. „nem lehet ... a törvények és rendeletek hatását helyesen megítélni, még kevésbé azokat jól kiválasztani és elrendelni, ha nem ismerjük pontosan az

7. ábra A magyar korona országainak népessége az 1787-es népszámlálás után

ország népességének számát, s nem vagyunk állandóan tájékozva annak növekedéséről, illetve csökkenéséről.”¹⁸ – mondta II. József indoklásul a népszámlálás elrendelése miatt. Ennek köszönhető az, hogy míg a 18. század előtti viszonyokról csupán durva becslésekkel számolhattunk, addig a 18. század második felétől kezdve már konkrét

statisztikai adatokkal rendelkezünk. Igaz, hogy ezek nem olyan pontosak, mint a mai felmérések, de ennek ellenére is sokkal pontosabb képet kapunk a kor társadalmi összetételéről. Az 1787-es népszámlálás eredményei alapján: a szűkebb értelemben vett Magyar Királyság 6 millió 468 ezer, Horvát–Szlavónország 647 ezer, az Erdélyi Nagyfejedelemség 1 millió 440 ezer, összesen 8 millió 515 ezer fő. Ehhez még hozzátartozik a népszámlálásból kihagyott katonák (kb. 260 ezer fő), illetve a katonai határőrvidék lakossága (kb. 700 ezer fő). Ezek alapján Magyarország lakossága 1787-ben 9 millió 515 ezer fő. Ez a szám 1804-re 10 millió 472 ezer főre emelkedett.¹⁹ Ebben az időben a Habsburg Birodalom összlakossága 23 millió volt, így Magyarország lakossága ennek a 45%-át adta. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy területe a Birodalom 55%-a volt. Bár a népességszám növekedésének mértéke lelassult a 18. századihoz képest, ez a 12%-os növekedés a rossz termésű évek, és a háborúk miatt ez egyáltalán nem csekély!

¹⁸ Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 425. oldal

¹⁹ Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 426. oldal

Nemesség:

A nemesek száma az 1787-es népszámlálás alapján kb. 390 ezer fő, ami a lakosság kb. 4 %-a volt.²⁰ Ez igen nagy arány volt, egyedül Lengyelországban volt nagyobb a nemesek aránya a népességhez képest (5 % fölött). A nemesség alatt a nemesi előjogokkal rendelkező társadalmi csoport értendő. Ezen jogok: a személyes felkelési kötelezettségének fejében élvezett adómentesség, katonai szolgálat alóli mentesség, a politikai jogképeség, a teljes jogú birtokbírhatás lehetősége, s az ezt védő ősiség, illetve még a hivatalviselés joga. Természetesen ezen belül is jelentős differenciálódás figyelhető meg, hisz a leggazdagabb arisztokratáktól kezdve a jobbágyi sorban élő nemes is hozzátartozott ehhez a réteghez.

A főnemesség a feudális hierarchia legfelső, egyben legszűkebb rétegét alkotta, számokkal kifejezve 3 hercegi, 80 grófi és 95 bárói nemzetség.²¹ Hatalmukat a sok százezer holdnyi földbirtok, és az államhatalomban elfoglalt kulcspozícióik biztosították. Néhányan még a birodalmi politikába is beleszólást nyertek.

A nemesség második rétegét a köznemesség adta. Ez a társadalmi csoport volt a legnépesebb. Ezen belül a birtoknagyság szabta meg, hogy ki hova tartozik. A kisbirtokos köznemesek a kismemesek, míg a középbirtokos köznemesek a középnesemesek rétegét alkották. Volt még egy csoport a köznemesi rétegben, akik a középbirtokosok, és az arisztokrácia között helyezkedtek el. Nekik nincs külön elnevezésük, de vármegyei szinten ők voltak vezetői pozícióban. A kismemesség is tovább differenciálódott, közöttük már olyan szegény nemeseket is találunk, akiket a jobbágytól csupán a „kutyabőr” különböztetett meg. A kismemesség éppen ezért nem volt érdekelt a kor fontos kérdéseiben.

Polgárok és értelmiségiek:

A társadalom középső rétegeihez tartoztak a polgárok és az értelmiségiek, akik a szabad királyi városokban éltek. Ez a két társadalmi csoport egyelőre a feudális viszonyoknak köszönhetően még csak kialakulóban volt, és politikai erejét tekintve meg sem közelítette a nemességet, ellentétben a nyugat-európai helyzettel.

A polgárságot alapvetően két részre oszthatjuk: az úgynevezett nagypolgárságra és a kispolgárságra. Előbbi soraiban olyanokat találunk, akik már tőkés ipari vállalkozásokba kezdtek, versenybe szállva a céhrendszerrel szemben. Az utóbbi pedig főleg kisiparosokból, szatócsokból, házaló vándorkereskedők, továbbá a vendéglátással foglalkozók köréből kerültek ki. A polgárságnál azonban fontos kiemelni, hogy többségükben nem magyar eredetűek. „*Nem*

²⁰ Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 436. oldal

²¹ Csorba László: A tizenkilencedik század története, 51. oldal

földből élni” – ez alapvetően távolt állt a magyar mentalitástól, ami a történelem folyamán alakult ki.

Az értelmiségiek csupán a 19. század közepe felé haladva váltak önálló társadalmi réteggé. Soraikban sebészeket, ügyvédeket, mérnököket, tanárokat, művészeket, gyógyszerészeket, papokat, jegyzőket találunk. Azonban – ami a feudális viszonyok fellazulását is mutatja, már nem csak nemesi származásúakat találunk közöttük, hanem polgári, esetleg paraszti sorból származókat is. Őket honorácioroknak nevezzük. A században maguk a városok is fejlődésnek indultak. A szabad királyi városok népességszáma az 1840-es évek végére a Magyar Királyságon belül 706 ezer főre emelkedett. A legdinamikusabban Pest növekedett, hisz az 1809-es 33 ezres lélekszámú városból a forradalom idejére 100 ezres város lett!²²

Paraszság:

A társadalom legalsó rétegét a parasztság alkotta, akik főleg falvakban és mezővárosokban éltek. Természetesen az ország lakosságának döntő részét ők alkották, a népesség több mint 90 %-át. Ezen belül itt is megfigyelhető az erőteljes differenciálódás a gazdag, cselédek alkalmazó családoktól kezdve a napszámól alig megélő, telek nélküli jobbágyokig, a házatlan zsellérekig.

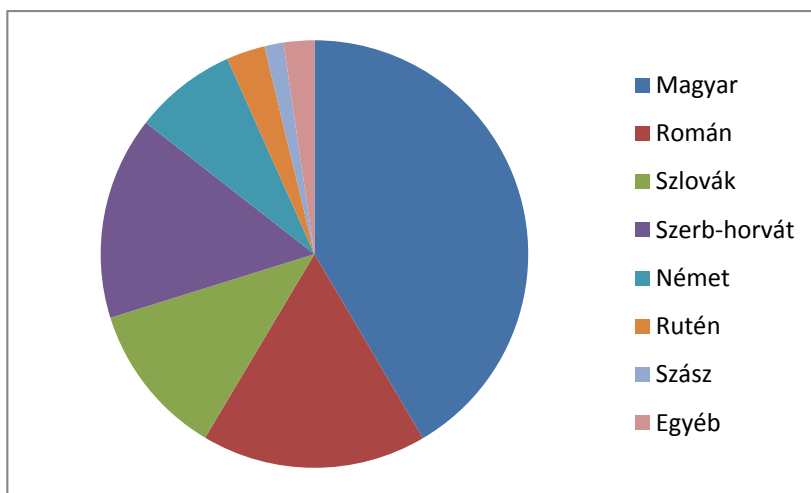
Voltak közöttük kiváltságos csoportok is, mint például a jászok és a kunok, akik kollektív jogaiknak köszönhetően már a kiváltságos rendek közé léphettek. Azonban Magyarországon a korban szabad paraszt viszonylag kevés volt, a parasztság döntő részét a jobbágyok alkották, akiknek a jogait és kötelezettségeit az úrbéres szerződés magába foglalta. Ezt a szerződést még Mária Terézia idején szabályozták, védve ezzel a jobbágyokat földesuraik kizsákmányolásával szemben. A szerződés rögzítette a jobbágy haszonvételeit (szántó, rét, legelő, faizás, házhely, kert stb.), és az ezért fizetendő szolgáltatásokat (földbér, kilenced, robot, ajándékok stb.) Emellé jött még az egyház számára a tized (dézsmá), és az adóterhek is. Ilyen mértékű terhek mellett nem véletlen, hogy a jobbágyságnak igencsak szűk rétege volt képes arra, hogy jogi kötöttségein lazítson. A 19. század folyamán a jobbágytelkek felaprózódása figyelhető meg. A népességnövekedés, és a korábban török uralom alatt álló területek újbóli benépesítése után a kiosztható földbirtokok száma egyre jobban csökken. Ezen okokból a teljes jobbágyok száma csökkent, és a töredékteleken élő zselléreké nőtt. Ezen a helyzeten a napóleoni háborúk folyamán bekövetkező konjunktúra sem segített, hisz a földesúr megpróbált minél nagyobb majorsági földterületre szert tenni, és ezzel párhuzamosan egyre több robotot követelt meg jobbágyaitól. Egyedül azoknak a jobbágyoknak volt kedvezőbb a helyzete, akik

²² Csorba László: A tizenkilencedik század története, 56. oldal

kereskedelmi szempontból fontos mezővárosokban éltek, mert nekik volt a legtöbb esélyük arra, hogy megváltsák magukat.

Etnikai viszonyok:

Fontos megvizsgálni a nemzetiségi arányokat is. Az 1804-es összeíráskor a 7 millió 970 ezer lakosból 3 millió 370 ezer magyar (42%), 790 ezer román (10%), 1 millió 120 ezer szlovák (14%), 1 millió 480 ezer szerb–horvát (18,5%), 750 ezer német (9,2%), 280 ezer rutén (3,8%), 180 ezer pedig az egyéb népcsoportok (2,5%) voltak. Erdélyben 580 ezer magyar és székely (35,9%), 850 ezer román (52,7%), 140 ezer szász (8,7%), 43 ezer egyéb népcsoport (2,7%) volt. Mindent egybevetve a magyarok lélekszáma kereken 4 millió fő, ami az összlakosságnak a 39 %-a. Horvát–Szlavónország nélkül, ahol amúgy is kevés magyar élt (kb. 50 ezer fő), az összlakosság 48%-a magyar.²³

8. ábra A Magyar Korona Országai népességének nemzetiségi eloszlása kördiagramon

Bár a magyar a legerősebb nemzet az összes közül, kö-

zel sem volt abszolút többségben. Ez előrevetítette a későbbi nemzetiségi problémákat, amelyet a francia forradalommal párhuzamosan megszülető nacionalizmus szült. Ezek már II. Lipót uralkodásának idején bizonyos mértékben a felszínre kerültek, de döntő jelentősége csupán az 1840-es évek végén vált igazán érezhetővé. A francia forradalom alatt született nacionalizmus, mely azzal szemben ellenhatásként elterjedt Európa-szerte, oda jutott, hogy a Magyarországon élő etnikumok igyekeztek minél jobban kiszélesíteni saját jogait. Ezek azonban inkább az 1840-es évekre váltak jellemzővé, korszakunkban az állandó háborúk miatt nem igazán.

Társadalom a konjunktúra idején:

A háborúk a társadalmat alapvetően nem befolyásolták, inkább az emberek életszínvonalára voltak kihatással. Az arisztokráciának hatalmas nyereségei voltak, akik ezt a pénzt általában nem befektették, hanem még költekezőbb életszínvonalra használták. Csupán néhányan ismerték fel, hogy birtokuk modernizálásába érdemes befektetni ezt a nyereséget. Ezen kevés

²³ Magyarország története 1790-1848, I. kötet, 439. oldal

kivételek közé tartozott a már korábban említett gr. Festetics György és József nádor. A birtokos középnemesség is kivette a részét ebből a viszonylagos prosperitásból. Felfigyeltek a lehetőségekre, és igyekeztek minél nagyobb hasznot húzni belőle. „*A pénz szeretete meglepett, bár későn*” – írta Kazinczy Ferenc, aki kölcsönből földet vásárolt, és a kölcsönt a konjunktúra idején könnyedén visszafizette.²⁴ Sok középnemes és polgár maradandó értékű beruházásokba fektetett. Jól példázza ezt Pest, ahol 1810 és 1814 között 425 új ház épült, több mint évtizedek alatt korábban. Ezen időben sok nemesi és polgári család megengedhetett magának némiképp „fényűzést”. Ez hozzájárult a hagyományos feudális rendszer fellazulásához, és hosszú távon a nemességet is a polgári életforma felé terelte. Természetesen a nemesség nagyobb részét, a kisnemességet ez nem olyan erőteljesen érte, mint a középnemességet, de arra elég volt, hogy némi lélegzethez ők is jussanak. Ekkoriban a birtokos urak „*csendes tavaszi esőt, és távoli háborút*” kívántak egymásnak. A társadalom zömének életét azonban a konjunktúra időszaka nem nagyon változtatta meg. A paraszti réteg felső részének még hasznára vált ez az időszak, például házaikban új tárgyak jelentek meg, amik inkább díszítő funkciót láttak el, és új ruhadarabokat készítettek maguknak. A parasztság zömének azonban semmivel sem volt jobb vagy rosszabb élete, mint korábban. Az életszínvonal alakulására nagy hatással volt az udvar is. Az államadósság roppant megnövekedése miatt (1811-ben elérte a 11 milliót), az udvar kénytelen volt a devalváció eszközéhez nyúlni. A papírpénz értékét egyötödére devalválta az állam. 1811-ben 833 papírpénz értéke felelt meg 100 ezüstpénzének, holott az 1790-es években a kétszeres értéke nagyjából megegyező volt! Ez azokat roppant mód felháborította, akinek papírpénzben volt minden vagyona. Mint ahogyan azt korábban láttuk, a rendek felszólaltak e lépés ellen sikertelenül.

9. ábra A nagy katonai karrier: vitézvári báró Simonyi József ezredes

Társadalmi, és későbbi forradalmi szempontból fontos még megemlíteni a háborúba besorozott katonák helyzetét. Sok parasztfiút soroztak be a hadseregbe, s közülük számos személy, aki látványos karriert futott be. Ilyen volt az egyszerű sorból származó Simonyi József „őbester”, akit mai napig a „legvitézebb huszárnak” neveznek. Az sem maradt következmény nélkül, hogy sok nemesi és polgári származású tiszt is szolgált a császári hadseregben, akik közül jó páran a későbbi reformkor fontos szereplőivé váltak. Széchenyi István is fiatal huszártisztként szolgált a lipcsei csatában, majd jutott el Franciaországba és Angliába.

²⁴ Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867 214-215. oldal

Összegezve a lényegét, az 1792–1815 közötti időszakban a társadalom bizonyos részei hasznot tudtak húzni az elhúzódó háborúkból, s azt képesek voltak maradandó beruházásokba fektetni. Bár alapvető társadalmi változás nem következett be ebben a korszakban és a népesség is szerényebb ütemben növekedett, ez a kor már az előfutára volt a későbbiekben lezajló polgári átalakulásnak.

III. Vác története 1786–1815 között

1. A mezőváros története:

Bár a pályamunka megadott korszaka 1792–1815, Vác esetében egy kicsit „csalunk” kell. Ennek az az oka, hogy Vác történetében 1786 választóvonal. Vác a törökök kiűzése után újra benépesült, majd rohamos fejlődésnek indult. Ezt jól szemlélteti a népességszám növekedése. 1715-ben Vácon Kisváccal együtt²⁵ 1175-en laktak itt, míg 1784-ben már 8334-en, 1818-ra pedig már 9686-an!²⁶ Azonban nem csak a népesség növekedett rohamtempóban, hanem szinte minden ily módon fejlődött a gazdaságtól kezdve az oktatáson át a kulturális életig. Ezen váci korszak közül a legjelentősebb Migazzi Kristóf püspökségének ideje (1756–1786) volt. Az ötven évvel ezelőtt még szinte teljesen kihalt és romokban heverő városban Migazzi kora valóságos csodát tett. Ő volt az, aki a város újjáépítésének nagy munkáját befejezte. *„A mai Vác neki köszönheti alakját, a középületek legtöbbje a Hétkápolnától a Kőkapuig az ő nevéhez fűződik”*²⁷ Figyelemre méltó dolog, hogy a – Mária Terézia királynő tiszteletére emelt – Kőkapu, a régi és a mai Magyarország egyetlen diadalíve is az ő munkásságának köszönhető! Tehát Migazzi püspök regnálásának végén Vác egy virágzó, folyamatosan fejlődő mezőváros volt. Sajnálatos módon azonban az elkövetkező idők nem ezt a nyomvonalat követték, a városnak ez az 1786–1815 közötti időszak egyáltalán nem tett jót, s a későbbiekben megláthatjuk, hogy miért.

10. ábra Migazzi Kristóf Antal, Vác újjáalkotója

II. József császár (1780–1790) – a felvilágosult abszolutizmus mintauralkodója – önkényes uralkodásának Magyarországgal együtt Vác is az áldozatául esett. II. József szeme előtt egy egységes, centralizált és germanizált állam képe lebegett, és mindent megtett annak érdekében, hogy ezt megteremtse. Vác szempontjából ez annyit jelentett, hogy először is *„1784. február 13-án kelt rendeletével a Vácon évszázadokon át működött harmincad-hivatalt Pestre helyezte át.”*²⁸ Ugyanezen év október 16-án meglátogatta Vácot, és felmérte a legfontosabb

²⁵ 1714-től Kisvác önálló község a város határában. Erről részletesebben a gazdaság részénél lesz szó.

²⁶ Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 19. oldal

²⁷ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 90. oldal

²⁸ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 103. oldal

épületek helyzetét, állapotát. 1785. június 17-én pedig királyi biztosok jelentek meg Vácott, és birtokba vették a domonkosok, a piaristák, az angolkisasszonyok és a Thereziánium épületét, melyek kincstári épületeknek lettek nyilvánítva. A kincstári épületek jelentős részéből kaszárnyákat alakítottak ki a kitörő török háborúk végett, és ennek köszönhetően a város nyakába szakadt a „*katonai terhek nyomasztó súlya.*”²⁹ Mindezek tetejébe 1786-ban véget ért Migazzi püspöksége Vácra. II. József „kérésére” választania kellett: vagy a bécsi hercegei vagy a váci püspöki címet tartja meg. Bár megpróbálta a császárt jobb belátásra téríteni, ez nem sikerült neki, így kénytelen volt lemondania váci püspökségéről. „*Engedje meg, Főlség,*

11. ábra A Kőkapu napjainkban

megmondanom, – miután engem erre a körülmények kényszerítettek –, hogy Isten segítségével én sem Bécsben, sem Vácott a kötelességem el nem hanyagoltam, sőt a kettős javadalom által inkább olyan helyzetbe kerültem, hogy mind az egyházmegyének, mind az államnak minden tekintetben hasznos munkálkodást folytathattam.”³⁰ Ezzel

a levéllel, mely tartalmazta Migazzi teljes munkásságának adatait, próbálta meggyőzni a császárt, de mint korábban is említettem, sikertelenül. Utána két olyan személyiség került bele Vác életébe, akiknek nem sok hasznát látta a város. Az egyik Anchely János volt, aki prefektusi minőségében olyan intézkedéseket hozott, ami

sértette a város érdekeit, és megkárosította a lakosságot. „Basáskodása” csupán 1803. május 1-jén ért véget, mikor is központilag leváltották hivatalából. A másik Splényi Ferenc báró, Migazzi utódja volt, aki nem viselte szívén székvárosának sorsát. Vác a Migazzi kor végére elért egy olyan szintre, hogy tervbe került a város felszabadítása a földesúri elnyomás alól, és felvétele a szabad királyi városok körébe. A város mindent meg is tett annak érdekében, hogy a tervekből realitás legyen, de az új püspök végig akadályozta ezt a – számára hátrányos – törekvést. S bár a város vezetősége sok követ megmozgatott, és mindent megtett eme nemes ügy érdekében (többször voltak követeik Budán és Bécsben, és többször is beszéltek magával az uralkodóval is!), Splényi is mindent megtett a jelenlegi rendszer fenntartása érdekében. Végül létrejöhetett volna az egyezség a két fél között, de a 100.000 forintban meghatározott kártérítést a város nem tudta megfizetni, csupán a felét. Így a felszabadulás a földesúri elnyomás alól egyelőre illúzió maradt.

²⁹ Tragor Ignác: Vác multja és jelene 104. oldal

³⁰ Váci Történelmi Tár I., 210. oldal

II. József után II. Lipót (1790–1792) következett a trónon, utána pedig I. Ferenc (1792–1835). Vác számára azonban ez sem hozott pozitív változásokat. A francia forradalom eszméi gyorsan terjedtek Magyarországon, s ez Vácot sem hagyta érintetlenül. 1790-ben alakult meg Vácon az Uránia-kör, mely az első magyar szépirodalmi folyóiratot megindította.³¹ Eme korból ki kell emelni két váci polgárt, név szerint Desericzky Incét és Koppi Károlyt. Mindkét piarista tanító a kor kiváló tudósa volt a nemzeti történelemkutatás terén. Mindketten lelkesedtek a kor eszményei iránt, s Koppi Károly később Pesten lett tanító, ahol tanítványaiba is „elcsepegtette” ezeket a gondolatokat. A Martinovics-féle összeesküvés Vácon is nyomot hagyott. Többször is előfordult, hogy francia hadifoglyokat szállítottak át a városon keresztül. 1793-ban Szentmarjay Ferenc, a későbbi jakobinus éppen a miatt jött Vácra, hogy elbeszélgesse a hadifoglyokkal. Ezek az emberek a váciakban is rokonszenvet ébresztettek. A jakobinus felkelés felszámolása és kegyetlen megtorlása szintén felizgatta a városlakók kedélyeit. 1798. március 20-án pedig „*Jakobinus röpiratot találnak a Szt. Miklós templom ajtaján*”³² Bár ez ismételten felizgatta a polgárok kedélyét, sőt még az udvarét is, alapos kivizsgálás után végül nem sikerült kézre keríteni az „elkövetőt”. Maga a röpirat pedig jelentősebb visszhangot nem keltett, mely I. Ferenc elnyomó gépezetének volt köszönhető.

A 18. század vége Vác történetének nem az egyik legszerencsésebb korszaka. Számos terv, mint például a szabad királyi várossá válás az anyagi háttér hiánya miatt dugába dőlt. Ráadásul az építő Migazzit, mint ahogyan azt már korábban mondtam, a romboló Anchely János prefektus és a földesúri elnyomás alatt tartó Splényi Ferenc követte. Sajnálatos módon azonban a 19. század eleje sem jobb ennél a helyzetnél, amit a következőkben látni fogunk, hogy miért.

A 19. század eleje Napóleon háborúinak az időszak. Tekintve, hogy a Habsburg Birodalom ennek következtében szinte állandóan hadban állt, a háborúk – bár az ország területétől távol folytak – jelentősen megterhelte Magyarországot a konjunktúra ellenére is, s természetesen ebből a teherviselésből Vác is kivette a részét. Itt is verbuváltak katonákat a császári hadseregbe. „*1797. május 5. Vác város katonát állít.*”³³ Ez a Püspök–Vác³⁴ Mezőváros tanácsülési jegyzőkönyvben megtalálható irat is ezt a tényt támasztja alá. A város anyagiakkal is kiszolgált a katonaságot. „*A pénz elértéktelenedése itt is éreztette hatását, a hadba vonuló katonák élelmezése mind nagyobb terhet rótt a városra. Állandóan a báró Splényi-ezred 3.*

³¹ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 108. oldal

³² Váci Történelmi Tár I., 224. oldal

³³ Váci Történelmi Tár I., 222. oldal

³⁴ 1743-ban Nagyvác két részre vált szét: Püspök–Vácra és Káptalan–Vácra. Erről részletesebben a gazdaság részénél lesz szó.

zászlóalja állomásozott Vácon. 1805. december 21-25. napjaiban orosz ezredek táboroztak Vácon³⁵ és kiélték a várost.”³⁶ A háborús idők alatt³⁷ maga Ferdinánd főherceg és családja lakott itt 3 hónapig. Ennek az lett a következménye, hogy Splényi püspök halála után Ferdinánd fiát, Károly Ambrust nevezte ki váci püspöknek és adminisztrátornak. Csak rövid ideig volt ebben a pozícióban, így jelentős nyomot nem hagyott a város történetében. Visszakanyarodva háborúhoz, a győri csatavesztés Vácra is hatással volt. Rengeteg sebesültet és beteget ide szállítottak. „A rendre, és rakásra betegeket sebes katonák el kerülhetetlenül a Dunán innét mind vizen, mind szárazon várasunkon szállítottak lefelé, akor azokat még csak el férhetek, házakonként várasunkban fogadván, polgártársaink önként jó voltokból különös gondoskodással ápolgatták, fogatták. A vagyonsabb Polgárok öszve szövetkezvén étel, italal táplálták”³⁸ A sebesült katonák ápolása és ellátása alaposan megterhelte a lakosságot. Számos helyen épületeket kellett kiüríteni.³⁹

12. ábra A siketnéma intézet napjainkban

A városban a beteg katonák miatt járványok törtek ki. Sőt, 1806-ban

és 1810-ben még földrengés is sújtotta a várost, de szerencsére nem okozott jelentős károkat egyik sem.

Bár ebben a korszakban a lakosság a háborúk miatt elszegényedett, nem csak szerencsétlenség érte Vácot. Cházár András gömői táblabíró vetette el egy siketnéma-intézet felállításának a tervét. Az intézet helyét „maga Ferenc király jelölte ki: Vác püspöki városát, mint olyat, mely az ország közepén fekszik, és amelyet egészséges levegője és az élelmicikkek ottani árának mérsékelt volta is ajánlott.”⁴⁰ 1802. augusztus 15-én avatták fel az elkészült intézetet.⁴¹ Károly Ambrus főherceg után Kámánházy Lászlót választották meg váci püspöknek, aki jóindulatú volt székvárosával szemben, és számos kedvezményt biztosított számára. 1808-ban

³⁵ 1799-ben is átvonult erre egy orosz sereg, hasonló pusztítást hagyva maga után.

³⁶ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 113. oldal

³⁷ Napóleon 1806-os bécsi hadjárata miatt

³⁸ Váci Történelmi Tár I., 268. oldal

³⁹ Wolf Károly katonai parancsnok szeptember 10.-én kiharcolta a piaristákat otthonukból. Forrás: Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 115. oldal

⁴⁰ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 116. oldal

⁴¹ Váci Történelmi Tár I., 239. oldal

pedig országgyűlési határozat született egy nemzeti katonai akadémia felállításáról, amit Mária Ludovika királyné felajánlott anyagi támogatása miatt Ludovika Akadémiának tek⁴²el a hálás rendek. A király pedig erre a célra a váci Thereziánium épületét ajándékozta. Bár az akadémiát az 1825. évi 17. törvénycikk alapján áthelyezték Pestre,⁴³ a Thereziánium épületét felújították,⁴⁴ ami bevételt jelentett a város számára, munkahelyeket teremtett, és később az épület elmeógyintézetnek adott otthont.

Összegezve az 1786–1815 közötti időszakot, a Migazzi korhoz képest ez az időszak hatalmas visszaesés volt minden téren. A város tervei – a vezetők elszántsága, munkája, szorgalma és kitartása ellenére – kudarcba fulladtak, és a váciaknak a fennmaradásért kellett küzdenie. A francia háborúk okozta teher Vácra is ránehezedett, és kifosztotta a várost. Ezekből függetlenül azonban jó is érte a várost, ami előkészítette a 19. században bekövetkező újbóli fellendülést, ez azonban már túlmutat a pályamunka keretein.

⁴² Latin nevén Ludoviceum

⁴³ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 116. oldal

⁴⁴ Maga József nádor járt közben az ügyben, és ő maga is felmérte a Thereziánium alkalmasságát.

2. Gazdaság:

A gazdaság vizsgálatához elengedhetetlen az, hogy megnézzük, Vác milyen földrajzi adottságokkal rendelkezik, ugyanis ezeknek köszönhető, hogy a település mindig is fontos központja volt a környező vidéknek.

Vác Budapesttől északra, 30 km-re fekszik a Duna bal partján, a nyugatról dél felé forduló folyó kanyarulatában.⁴⁵ Vác az Alföld, az Északi-középhegység és a Dunántúli-középhegység találkozóponjtjában fekszik, bár az utóbbi közvetlenül nem érinti városunkat a Duna miatt. Kereskedelmi szempontból a város kiváló pozícióban van. A távolsági kereskedelem két fő országos útvonala Vácon keresztül haladt át, a szárazföldi út: Debrecen – Vác – Érsekújvár felé, a vízi út: a Dunán Belgrádtól Bécsig haladt.⁴⁶ A mezőgazdaság számára szintén kiváló feltételekkel rendelkezik. Vizei halban gazdagok, jelentős erdők veszik körül, ahol számos állat él, a város határában pedig a talajt finom lösz borítja, ami kiváló termőtalaj.⁴⁷ Speciális helyzete azonban egyben hátránya is, mert szűk határai nem tették lehetővé számára a további fejlődést.⁴⁸ Összességében tehát megállapítható, hogy Vác gazdasági szempontból jelentős város, de szűk határai miatt mégsem vált országos szintű központtá.

13. ábra Vác látképe a Naszály tetejéről

A következőkben ezt fogjuk közelebbről megvizsgálni a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem és a közlekedés szempontjából. Mielőtt azonban ezt megtesszük, pár dolgot közölnöm kell még a tisztelt Olvasóval, hogy jobb képet alkothasson Vác e korszakáról. Az 1710-es évek elején a katolikus vallású Kollonits Zsigmond került a váci püspöki székbe, aki harcolni kezdett a városban élő reformátusokkal szemben. Aki nem volt hajlandó rekatolizálni, azt kitiltotta a városból, majd később, 1714-ben megengedte nekik, hogy a város szélén leteleped-

⁴⁵ Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 13. oldal

⁴⁶ Vác története I., 146. oldal

⁴⁷ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 157. oldal

⁴⁸ Sokáig Vác erős vetélytársa volt Budának és Pestnek. I. Géza király még azt is tervbe vette, hogy Vác legyen az ország fővárosa.

jenek. „Így jött létre Kisvác község, majd 1769-ben egyesül Nagyváccal.”⁴⁹ Azonban Nagyvác sem maradt egységes a püspökség és a káptalan vizzálya miatt. „A közel öt évig tartó pört a püspök és a káptalan közt 1742. december 18-án kötött egyezség fejezte be.”⁵⁰ A püspök átengedte székvárosa jövedelmének egy nyolcad részét.⁵¹ Így jött létre Püspök–Vác és Káptalan–Vác, melyek közigazgatásilag is elkülönültek egymástól egészen 1859-ig. Erre a kitérőre azért volt szükség, mert a gazdasági adatok általában külön-külön szerepelnek. Ráadásul az elkövetkező részekben néhány helyen úgy tűnhet majd, hogy a pályamunka időben eltolódik, és a 18. századról szól igazán. Ez mindösszesen azért alakult így, mert a korábbi időkből több pontos adatunk van, mint a vizsgált korszakból, és általánosságban elmondható, hogy jelentős változás nem következett be a korábbi időkhöz képest, csupán annyi, hogy a fejlődés mértéke lelassult, és bizonyos helyeken megtorpant. A korunkban a mezőgazdaság, az ipar, és a kereskedelem szerény mértékű fejlődését figyelhetjük meg.

Mezőgazdaság:

Mezőváros lévén természetesen a mezőgazdaság meghatározó szerepet töltött be a város életében, de azt meg kell jegyeznünk, hogy a kézművesipar is ezzel párhuzamosan nagyon jelentős volt. Vác eltért a magyarországi mezőgazdaság tendenciájának alakulásától. Míg a 18. század folyamán, de különösen a 19. század elején az országban a háborúk folyamán a földművelés és az állattenyésztés folyamatosan tört előre, viszont a bortermelés hanyatlásnak indult a kereslet hiánya miatt, addig Vác speciális helyzetének köszönhetően ez fordítva alakult. „A szűk határ és a hegyes-dombos vidék elsősorban a szőlőtermesztést tette lehetővé és a váci bort jó hírűvé, s kevésbé volt jelentős a szántóművelés, még kevésbé az állattenyésztés. Püspökvácon a jobbágytelkekhez nem tartozott szántóföld, hanem 50 jobbágytelek nagyságú területet évente kiosztottak az igásállattal rendelkezők között.”⁵² De ha már Magyarország vizsgálata folyamán a földművelés – állattenyésztés – bortermelés szisztémát követtük, akkor tegyük itt is úgy.

A földművelés fejlődését gátolta a város szűk határa. Így a 18. század folyamán betelepülőkre egyre kevesebb föld jutott, így a földművelés számos helyen nem tette lehetővé a megélhetést. Vácon a kétnyomásos művelési rendszer működött.⁵³ Ezen gabonanövényeket – búzát, árpat, zabot és kétszerest⁵⁴ – termeltek.⁵⁵ A gabonatermesztés azonban fejlődésnek in-

⁴⁹ Vác története I., 122. oldal

⁵⁰ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 122. oldal

⁵¹ Tragor Ignác: Vác multja és jelene, 122. oldal

⁵² Vác A Dunakanyar szíve, 117. oldal

⁵³ Vác története I., 129. oldal

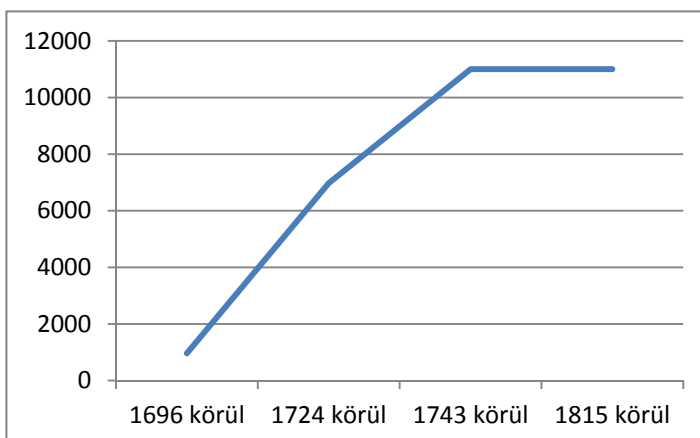
⁵⁴ Búza és rozs

dult: a termőterület az 1696-os 964 hold után 1743-ra már meghaladta a 11 ezret. Ez a növekedés azonban 1760-ra megtorpant, és nem is növekedett utána már jelentős mértékben.⁵⁶

Tehát korszakunkban még mindig az 1760-as állapotok voltak a jellemzőek. Ennek az oka a korábban már sokszor említett szűk határ és a földek birtoklásáért folytatott állandó harcok voltak.

Az állattenyésztésnek még kisebb szerepe volt városunk gazdasági életének alakulásában, mint a földművelésnek. Erre szintúgy a város

szűk határa volt a fő indok. Maga az állatállomány a következőképpen alakult: 1699-ben összesen 766 szarvasmarha, 97 ló, 365 juh,⁵⁷ 85 sertés.⁵⁸ 1743-ban 438 szarvasmarha, 228 ló, 211 juh, 38 sertés.⁵⁹ Itt már megfigyelhető, hogy az állattenyésztés milyen irányba fog eltolódni. 1765-re azonban megállt a növekedés, s némi csökkenés után már nem változott.⁶⁰ Korszakunkban is az 1765-ös állapotok figyelhetőek meg. Ezt a szűk határok mellett bizonyos legelőbérletek elvesztése is okozta. A város mindent megtett a legelőterületek megszerzésének érdekében. Korszakunkban ezt a városrészek közötti pereskedések mutatják a legszembetűnőbben. „1797-ben a váciak azt panaszolták Anchely János uradalmi prefektus ellen, hogy a Kecskés nevű legelőt a verőceieknek adta, s a Vaskapurágás-legelőt és a gyadai kaszálót a kosdiak és szendeiek is maguknak hasították ki.”⁶¹ Megállapítható tehát, hogy a „legfontosabb” állat Vácán a szarvasmarha volt. Azonban „meg kell különböztetni a tejelő tehenet, a borjút, az ígás tehenet vagy ökröt az eladásra szánt hizómarhától.”⁶² Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre az szinte teljesen biztosra vehető, hogy mindkettőt számba vették a megszámláláskor, már csak azért is, mert a legelőkért folytatott harc nem a megélhetésért, hanem a nyereségért folyt.⁶³

14. ábra A földterület méretének alakulása magyar holdban

⁵⁵ Vác története I., 129. oldal

⁵⁶ Lásd 14. ábra! Az 1743 utáni rész csupán becslés, pontos adatokkal nem rendelkezünk.

⁵⁷ Ez az adat magába foglalja a kecskéket is.

⁵⁸ Vác története I., 136. oldal

⁵⁹ Vác története I., 136. oldal

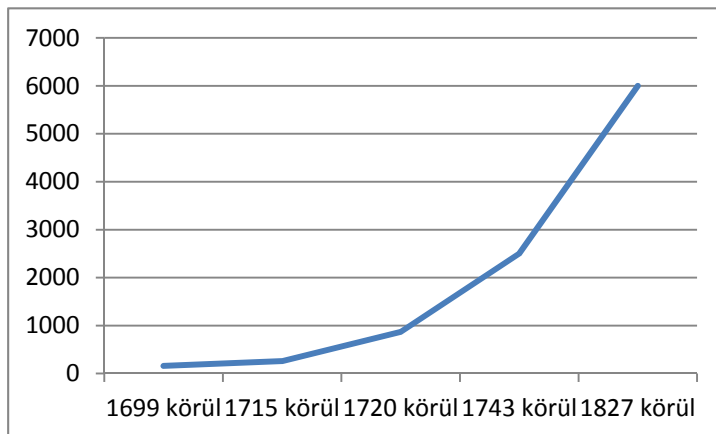
⁶⁰ Vác története I., 136. oldal

⁶¹ Vác története I. 137. oldal

⁶² Vác története I. 137. oldal

⁶³ Vác története I. 137. oldal

Mint ahogyan azt már korábban is írtam, a váciak életében a szőlő- és bortertermelés meghatározó volt, tekintve Vác speciális helyzetét, ami kiváló volt a szőlőtermesztéshez, viszont nem volt megfelelő a földművelés jelentősebb elterjedéséhez. „A környező, napsütötte, déli fekvésű domboldalak, az éghajlat és a talajviszonyok kedveztek a szőlőtermelésnek.”⁶⁴ A szőlő- és bortertermelés ezért a török kor után rohamos fejlődésnek indult. Ezt a tényét az is elősegítette, hogy „a szőlővel beültetett földnek sajátos jogállása volt. A szőlőföld feudális tulajdonosa és a szőlőt ültető, illetve birtokló parasztok, polgárok és nemesek között lényegében bérleti jogviszony állt fenn, mely mentes volt a „feudális személyi függés elvé”-től. A szőlővel a jobbágyok úgy rendelkeztek, mint a sajátjukkal, mint egyéb ingóságaikkal, adták, vették, örökölték, végrendelkeztek róla, zálogba is adhatták.”⁶⁵ Tekintve, hogy a jobbágyteleknek a szőlő nem volt a része, utána csupán terményszolgáltatás járt a földesúrnak és tized az egyháznak.⁶⁶ Mindezeket figyelembe⁶⁷ véve nem meglepő, hogy a szőlőművelés a 18. század folya-

15. ábra A szőlőterület alakulása magyar holdban

mán jelentős termelési ágga vált. Ezt a tényét konkrét adatokkal lehet igazán jól szemléltetni. 1699-ben 160 magyar hold volt a szőlőterület nagysága, ami 1715-be n már 260 magyar hold, 1720-ban 870 magyar hold, 1743-ban már 2500 magyar hold, s 1827-re 6000 magyar hold!⁶⁸. Tehát megfigyelhető, hogy a 18. század elején ugrásszerű a

növekedés, s bár ez az 1760-as évek után lelassult, még is jelentős gyarapodást figyelhetünk meg.⁶⁹ Bortertermelés szempontjából nézve 1699-ben még csupán 757 akó⁷⁰ bort termeltek, addig 1785-re Püspökvác 23904, Káptalanvác 3225 akó borról számolt be.⁷¹ Érdeemes még megneézni a családokra átlagosan jutó bortertermelést. 1699-ben 180 család volt Vácon, és egy családra 8, 41 hl bor jutott. 1743-ban 902 családból egyre már 24,56 hl bor jutott. 1827-ben pedig a 2080 család közül egyre átlagosan 26,08 hl bor jutott. Ehhez még az is hozzátartozik, hogy

⁶⁴ Váci Polgár, 2007. május, 6. oldal

⁶⁵ Váci Polgár, 2007. május, 6. oldal

⁶⁶ Váci Polgár, 2007. május, 6. oldal

⁶⁷ Vác története I., 132. oldal

⁶⁸ Vác története I., 132. oldal

⁶⁹ Vác története I., 132. oldal

⁷⁰ 1 akó=54,3 liter Forrás: Váci Polgár, 2007. június, 8. oldal

⁷¹ Vác története I., 133. oldal

egy családnak egy évi borszüksége nagyjából 5 hl-re tehető.⁷² Bár tény, hogy ezek a számok átlagot mutatnak csak, amitől persze egyes családok eltérhettek, annyi bizonyos, hogy az a család, aki 5 hl felett termelt, annak már eladásra is jutott.

Korszakunkban a bor miatt nagy harcok folytak Vácon. II. József az 1787-ben rendeletben engedélyezte az egész éves szabad bormérést, ami Vác számára nagy hasznot hozott, azonban 1791. április 31-én ezt betiltották, ami, mint mondtam, a váciak jelentős jövedelemforrása volt.⁷³ Így a váci vezetőség mindent megtett annak érdekében, hogy ezt a jogot visszaszerezze. A szabad királyi várossá válás mellett ez volt a másik jelentős harc, amit a váciak folytattak. Bár részleges eredményeket értek el, a jogot nem kapták vissza, így – mint ahogyan korábban említettem – a sok tervvel együtt ez is dugába dőlt.

Ipar:

A kézművesipar nagy jelentőségű volt a település gazdasági életében. „*A város iparának alapját földrajzi fekvése és kereskedelmi vásárváltásai vetették meg.*”⁷⁴ Magát az ipari tevékenységet Püspök- és Káptalanvácon folytatták, Kisvácon kivétel nélkül mindenki a mezőgazdaságból élt meg.⁷⁵ Az ipar főleg a korra jellemzően céhes keretek között működött. Viszonylag pontos adataink a céhekről az 1743. összeírás alapján vannak. Ebben az évben összesen 145 fő volt mesterember, ebből 25 szabó, 23 varga és csizmadia volt. Összesen 37 szakmát űző mester élt a településen, így a mesteremberek felét a másik 34 szakma képviselői alkották.⁷⁶ Ezeket az adatokat figyelembe véve, és azt, hogy Vác kereskedelmi központ volt, valószínűsíthető, hogy a város volt a környék ruházati cikkeinek előállítója, míg a többi iparos tevékenység csupán a lokális igényeket elégítette ki.⁷⁷ A sok mester lehetővé tette, hogy egy szakmából több, nemzetiségileg különböző céh alakuljon ki. Így volt magyar szabó céh, illetve német szabó céh. Ebben a korban ez még nem etnikai okok miatt volt, hanem azért, mert így könnyebben ki tudtak elégíteni minden igényt.⁷⁸ Az összeírás alapján viszont érdekes, hogy mindösszesen 17 céh működött ekkor. Ez azért alakult így, mert egyes céhek több szakmából egyesültek.⁷⁹ Korszakunkban lényegében ugyanazok az állapotok uralkodtak, mint 1743-ban, annyi különbséggel, hogy növekedett az iparúzők száma. 1828-ig mindösszesen 5 új céh alakult meg, és az iparúzők száma is az 1743. évi 16,5 %-ról 1828-ra 20%-ra emelke-

⁷² Vác története I., 135. oldal

⁷³ Vác története I., 134. oldal

⁷⁴ Vác története I., 138. oldal

⁷⁵ Vác A Dunakanyar szíve, 117. oldal

⁷⁶ Vác története I., 140. oldal

⁷⁷ Vác története I., 141. oldal

⁷⁸ Vác A Dunakanyar szíve, 118. oldal

⁷⁹ Vác története I., 140. oldal

de, mialatt a város népessége megkétszereződött.⁸⁰ Az viszont érdekes, hogy a magas arányú iparúzókhöz képest viszonylag kevés céh volt a városban. Ennek ugyanaz az oka, ami Magyarország számtalan mezővárosában megfigyelhető. Viszonylag sok volt a céhen kívüli iparúzóknak, a kontároknek a száma. Az 1743-as felmérés alapján – és ami igaz volt a háborúk idejére is – az iparosok közel egyharmada céhen kívül dolgozott.⁸¹ Az ipar szempontjából fontos még megemlíteni a bányászatot. A Naszály⁸² miatt a váci bányászat legrégebbi és legjelentősebb művelési ága a kőbányászat volt, de volt még némi kőszénbányászat, vasércbányászat és agyagbányászat.⁸³

A váci ipar kiemelkedő jelentőségű volt. 50–60 kilométeres keleti irányú vonzaskörzettel rendelkezett!⁸⁴ Vác volt a legnagyobb ipari város Pest és Nógrád megye határán. Az 1743-as összeírás szerint Vácon 17 céh működött, mialatt Kecskeméten csupán 10,⁸⁵ ami nem kis teljesítmény egy olyan várostól, amely a 18. század elején szinte a földdel volt egyenlő! Ebben az a tény is közrejátszott, hogy ekkortájt sok sváb érkezett a Dunakanyar térségébe, így városunkba is, akik a maguk által hozott szaktudással fellendítő hatást gyakoroltak az iparfejlődésre.

Kereskedelem:

Mint ahogyan azt már a település földrajzi adottságainál említettem, a kereskedelem szempontjából kiváló helyzete volt, a távolsági kereskedelem két fő országos útvonala, a szárazföldi Debrecen – Vác – Érsekújvár, illetve a vízi Belgrád – Bécs út haladt keresztül a városon. A távolsági kereskedelem főleg a – 1718. évi pozsareváci béke következtében – beköltöző rác, makedón és görög kereskedők kezében volt. Őket a váciak egyszerűen görögöknek nevezték vallásuk miatt, pedig nyelvük szerint délszlávok vagy albánok voltak.⁸⁶ Ez a helyzet nem sokat változott a 19. század elejére sem, pedig az osztrák kereskedelmi politika megnehezítette a görög kereskedők helyzetét, melyre példa az, hogy Mária Terézia királynő 1772-ben felmondta az 1718-as pozsareváci békében rögzített kereskedelmi rendelkezést, miszerint a török alattvaló görög hitű kereskedők számára vámelőny van fenntartva.⁸⁷ A távolsági kereskedelem szempontjából fontosak voltak a vásárok. „Vácon a négy évszakra elosztva négy országos vásárt tartottak. A virágvasárnapi, a Sarlósboldogasszony napi, a Szent Gál napi,

⁸⁰ Vác története I., 143. oldal

⁸¹ Vác története I., 144. oldal

⁸² Vác közelében lévő, 652 méter magas hegy, mely kiváló kőfejtésre, mind a mai napig.

⁸³ Vác története I., 145-146. oldal

⁸⁴ Vác története I., 143. oldal

⁸⁵ Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 81. oldal

⁸⁶ Vác története I., 147. oldal

⁸⁷ Vác története I., 149. oldal

illetve a Szent Tamás napi”⁸⁸ Mindegyik vásárnapnak megvolt a maga fő eladásra szánt terméke. Ezek a vásárok nagy jelentőséggel bírtak, a 18. század folyamán ez is virágzásnak indult. A 19. század elejére azonban már csökkent a látogatottságuk, de csupán szerény mértékben, és ettől függetlenül még mindig fontos jelentőséggel bírtak. Konkrét adatokkal kifejezve a vásárok éves bevétele forintban és dénárban így alakult: 1751-ben 2852,76, 1765-ben 3273,89, 1807-ben 2889,48, 1812-ben pedig 2785,34.⁸⁹

A helyi kereskedelem szintén fontos volt. Vác volt a környező települések kereskedelmi központja. 1770 környékén összesen 91 falu látogatta a város hetipiacait,⁹⁰ ami a napóleoni háborúk idején sem változott meg. A növekedő helyi piacnak már nem volt elég a heti egyszeri vásártartás, így a püspökvárosi tanács 1757-ben kérvényezte a heti két piaci nap megtartását. A püspök közbenjárásának köszönhetően Mária Terézia rendelete 1761. július 7-ei rendelete engedélyezte a heti kétszeri – hétfői és csütörtöki – piactartást,⁹¹ bár ennek ellenére a forgalom nem növekedett jelentős mértékben sem ekkor, sem háborús idők alatt. A helyi kereskedelemben a görögök szintén fontos szereplők voltak. Az 1765-ös összeírás alapján a városban 8 görög, 10 német, és 3 magyar kereskedő, összesen 21 bolt működött Vácon. A helyi kereskedelem ezen a téren lévő stagnálását mutatja azonban az, hogy 1828-ban is 21 bolt volt a településen. A helyi kereskedelem szempontjából, mint korábban említettem, a bormérés nagy jelentőséggel bírt. A 18. század folyamán ez is folyamatosan fejlődött, ami a kocsmák számának növekedésével kimutatható. 1714-ben 2 kocsmát működött a városban, míg 1747-ben már hét.⁹² Korunkra ez a helyzet nem változott meg. Volt egy átmeneti fellendülés, mert 1787-ben II. József rendelete engedélyezte az egész évi bormérést, de azt 1791-ben visszavonták, ami nem csak visszaesést jelentett a későbbiekben, de pereskedések egész sorát indította el, nehezítve az amúgy sem könnyű háborús időket.

A gazdaság szempontjából fontos még a közlekedésről pár szót megemlíteni. Természetesen – ahogyan az beleillik az általános magyar modellbe – a vízi út fontosabb volt. A város speciális elhelyezkedésének köszönhetően ez hatványozottan érvényesült. „*az evezős és vitorlás hajózás forgalma a Dunán a 18–19. században még rendkívül jelentős volt.*”⁹³ Vácon mindig is volt révkikötő, amit sokan használtak. A gőzhajózás megjelenésével a váci kikötő még jelentősebbé vált. Figyelembe véve azonban azt a tényt, hogy jelentős szárazföldi keres-

⁸⁸ Vác története I., 150. oldal

⁸⁹ Vác története I., 151. oldal

⁹⁰ Vác története I., 154. oldal

⁹¹ Vác története I., 153. oldal

⁹² Vác története I., 155. oldal

⁹³ Vác története I., 156. oldal

kedelmi útvonal is átszelte a várost, fontos volt még a közutak állaga is, amiről a településnek gondoskodnia kellett. Nagy jelentősége volt még a bérfuvarozásnak is, ugyanis a lakosság jelentős része foglalkozott ezzel. Az itteni szekereseink országos hírnévre tettek szert, olyan szinten, hogy minden Pest megyei szekereset vácinak hívtak.⁹⁴ A közlekedés fontosságát mutatja még az a tény, hogy már az 1807-es országgyűlésen tervbe került a Pest–Vác vasútvonal, amely 1846-ban végül megvalósult.⁹⁵

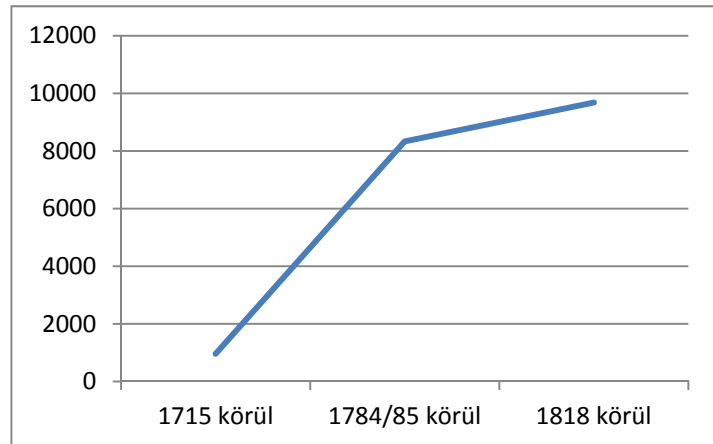
Összegzésül tehát azt lehet elmondani, hogy városunk gazdasági szempontból igen jelentős volt. Főleg a környező vidék szempontjából volt igen fontos a kereskedelmet tekintve. Helyi szinten a mezőgazdaság mellett a kézművesipar is igen nagy jelentőséggel bírt. Figyelembe a város földrajzi adottságait, és az előbbi tény, szinte már sejthető volt, hogy Vác a későbbiek folyamán a tőkés átalakulás egy fontos központja lesz, de ez már a 19. század későbbi évtizedeiben fog bekövetkezni.

⁹⁴ Vác története I., 158. oldal

⁹⁵ Vác története I., 158. oldal

3. Társadalom:

Vác a török kor után vált újra várossá. Fejlődésnek indult mind népesedési, mind gazdasági, mind kulturális téren, ezért a 18. században a település újraszületésének lehetünk tanúi. Újra benépesülését számos adattal alá lehet támasztani. 1715-ben mindösszesen 960-an éltek itt. 1784-ben már 8334, 1818-ban pedig már 9686 fő lakott itt, ami azt jelenti, hogy 100 év alatt a lakosság megtízszereződött!⁹⁶ Ez arányait tekintve hatalmas mértékű fejlődés. Az viszont látható, hogy a kiugró kedés 1784-ig következett be, ami nem csak a népszaporulatnak, hanem a szervezett betelepítésnek is köszönhető. Korszakunkban csupán lassú fejlődés volt ezen a téren. Ez a tény egyáltalán nem meglepetés, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy Vác mennyire kivette a részét a napóleoni háborúkból.

16. ábra A népességszám alakulása

Verbuválások, katonák eltartása és járványok, melyek a sebesült katonák érkezésével egy időben törtek ki, sújtották a lakosságot. Ezeket figyelembe véve, meg azt, hogy a település milyen ádáz harcokat vívott a fennmaradásáért, ez a mértékű növekedés egyáltalán nem csekély, sőt! A következőkben ezért megvizsgáljuk közelebbről a helyi lakosságot társadalmi rétegződés és etnikai viszonyok alapján. A most következő adatok nem a klasszikus nemes – polgár – jobbágy szisztéma alapján lettek meghatározva, hanem foglalkozás, és adófizetés szerint.

Társadalmi rétegződés:

A nemesség számaránya 1696-ban még jelentős volt, a település lakosainak 6%-át ők alkotják. Ez a szám az 1784/85-re már csupán 3 százalék, s 1841-re már a 2 %-ot sem érte el.⁹⁷ Teljesen pontos, számszerű adataink azonban nincsenek, mert foglalkozási kategóriák alapján készítették statisztikát a lakosságról, de ez pontatlan és változó. Maguk a nemesek főleg az 1686–1785-ös időszakban főleg világi tisztségviselők voltak, de többségük vagyontalan, városi házzal alig néhányan rendelkeztek. 1785 után pedig egyre inkább polgári foglalkozást végeztek, sokan iparral, kereskedéssel foglalkoztak, illetve értelmiségi munkát végeztek. A váci nemesség elpolgáriasodását a fenti számarány is jól mutatja.

⁹⁶ Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 19. oldal

⁹⁷ Vác története I., 170. oldal

Az egyházi személyek száma hasonlóképpen alakult. 1696-ban 8%, 1784/85-ben már csak 3%, 1841-re pedig már kevesebb, mint 2% az arányuk.⁹⁸ Ez azzal magyarázható, hogy az újjáépítés kapcsán 1784/85-ig növekedett a számuk, utána pedig nagyjából állandó maradt, mialatt a lakosság száma nőtt.

A honoráciorok számaránya viszont növekedett. 1696-ból nem áll fenn adat, de 1784/85-ben arányuk 0,5%, ami 1841-re már meghaladta a 2%-ot.⁹⁹ Ez a nemesség arányának csökkenésével magyarázható.

A polgárság a 18–19. század folyamán jelentősen megerősödött. Igazi polgárságról csupán 1744 után beszélhetünk, arányuk azonban az 1784/85-ös számlálás alapján már 39%, míg 1841-re már 56,5%, ezzel ők váltak a társadalom domináns elemévé. Ennek köszönhető az is, hogy városunk egyre inkább „levetközte” mezővárosi jellegét, s elindult az iparosodás útján.¹⁰⁰ A polgárság főleg iparosokból és kereskedőkből állt.

A földművesek¹⁰¹ aránya – ami teljes mértékben összefüggött az átalakuló gazdasági helyzettel – egyre inkább csökkent. 1696-ban még 30% volt, ez 1784/85-re már csak 20%, 1841-re pedig mindösszesen a lakosság 6%-át alkották. Ez is erőteljes mutatója a földművelés visszaesésének.¹⁰² Számarányuk még a telkek fölötti folytonos harcok, és az ennek következtében bekövetkező telekaprózódás miatt is csökkent. A földműveseken belül is erőteljes rétegződést figyelhetünk meg, amit főleg a városrészek szerint figyelhetünk meg. „*Püspökvácon a féltelkesek, Káptalanvácon a háromnegyed és Kisvácon a nyolcadtelkesek száma a legmagasabb.*”¹⁰³

A házas zsellérek száma és aránya végig magas volt. 1696-ban 36%, 1784/85-ben 34,5%, 1841-ben pedig 31,5%.¹⁰⁴ Ezt figyelembe véve, a váci társadalom legstabilabb rétegét ők alkották, hisz arányuk nem nagyon változott meg. Sok korábbi földműves került közéjük az elszegényedés, és a földművelés visszaszorulása miatt. Ezt az adatok alátámasztják. Ami a házatlan zselléreket illeti, róluk nincsenek konkrét adataink, hisz nem voltak adófizetők, így az összeírásokban, melyből fény derül a lakosság összetételére, nem szerepelnek. Ezért itt ki kell emelni, hogy az előző adatokba a házatlan zsellérek nem voltak beleértve. Róluk csupán becslések állnak rendelkezésre, de az valószínűsíthető, hogy nem voltak olyan sokan, ami az arányokat nagymértékben megváltoztathatta volna.

⁹⁸ Vác története I., 171. oldal

⁹⁹ Vác története I., 170. oldal

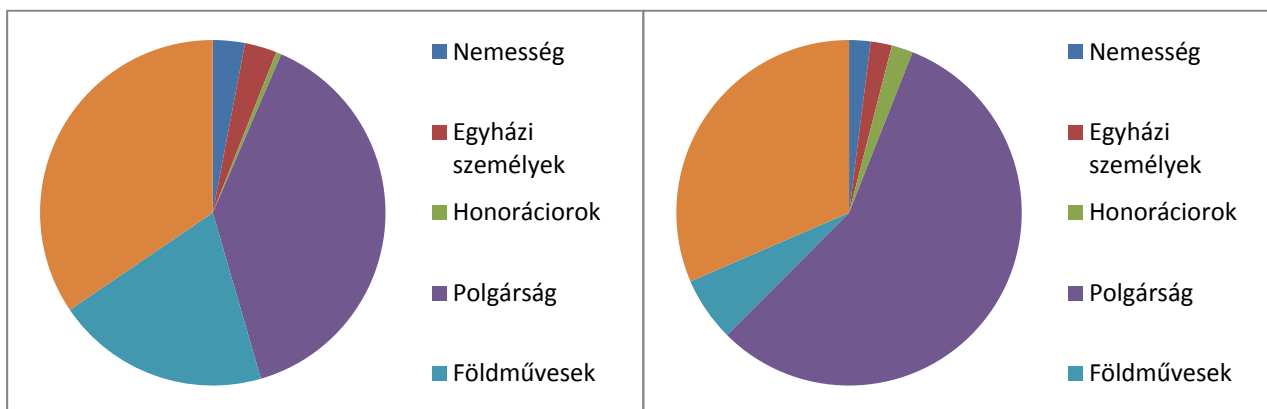
¹⁰⁰ Vác története I., 171. oldal

¹⁰¹ Itt a telekkel rendelkező jobbágyokat értjük alattuk

¹⁰² Vác története I., 172. oldal

¹⁰³ Vác története I., 171. oldal

¹⁰⁴ Vác története I., 171. oldal

18. ábra A társadalom rétegződése 1784/85-ben

17. ábra A társadalom rétegződése 1841-ben

Etnikai viszonyok:

A társadalom etnikai szempontból sem volt homogén. A nemzetiségi viszonyok azonban sokat változtak az idők folyamán. Tragor Ignác vizsgálata szerint 1720 körül az etnikai összetétel a következőképpen alakult: a lakosság 44%-a magyar, 28%-a német, 15%-a szláv, és 13% nem határozható meg.¹⁰⁵ Ez hasonlít a későbbi országos arányokhoz. 1784/85-re azonban már jelentősen más a helyzet. Összesen 1208 család élt Vácon, amiből 1101, azaz az összes 91,5%-a magyar, a maradék 107 pedig nemzetiségi, amiből 53 (50%) német, 43 cseh, lengyel, morva és szlovák (36%), 5 délszláv, azaz szerb, makedón és horvát (6,5%), illetve kimaradt még 2 család (2%), akik származása ismeretlen.¹⁰⁶ Azonban ezek az adatok nem a valóságot adják vissza. Ennek a kutatásnak az alapja a születési hely volt, nem pedig a család eredeti származásának helye. Sokan már asszimilálódtak a magyarsággal, és sokan magyarnak és vácinak vallották magukat, miközben németül beszéltek. Már a családnevekből sem lehet következtetni a nemzetiségre. „A XVIII. században Vácon és környező falvakban a magyar, német és szlovák nyelv hihetetlen keveredéséről tudunk.”¹⁰⁷ A városrészek alapján viszont biztosabban meg tudjuk állapítani, hogy hol telepedtek le a németek. Eleinte a Német-Tabánban és az Alsóvárosban,¹⁰⁸ 1780 után pedig az alsóvárosi Burgundia és Luxemburg negyedben.¹⁰⁹ Korszakunkban ezen a téren nem sok változás történt, azonban a 19. század közepére a német családok többsége „átvált a magyarra”.

A kereskedelem szempontjából fontosak voltak a „görögöknek” nevezett délszlávok. Ők a 18. század végére részben elszerbesedtek, részben elmagyarosodtak.¹¹⁰ Emléküket őrzi az

¹⁰⁵ Vác története I., 166. oldal

¹⁰⁶ Vác története I., 166. oldal

¹⁰⁷ Vác története I., 166. oldal

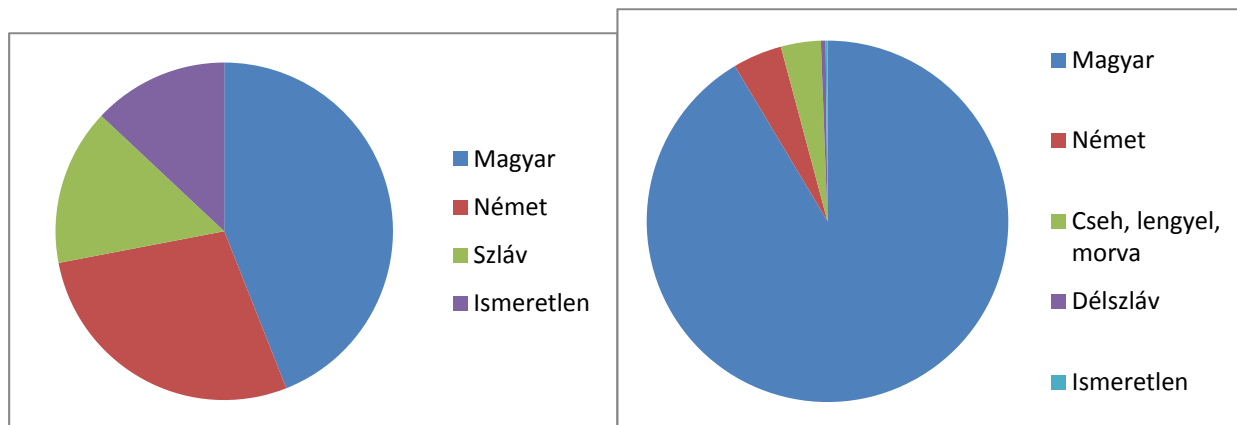
¹⁰⁸ Nagyvac hagyományosan két részre volt osztva: Alsóvárosra és Felsővárosra, függetlenül Püspök- és Káptalanváltól.

¹⁰⁹ Vác története I., 167. oldal

¹¹⁰ Vác története I., 168. oldal

1784-ban felépített templomuk, melyet az utcával együtt görögnek neveztek el. 1793-ban közel százán éltek a településben.¹¹¹

A 19. század elején jelent meg egy új nemzetiségi csoport, a zsidók. Sokáig ki voltak tiltva a városból, csak a 19. század elején engedték vissza őket ide, akik utána szép számmal betelepültek, ami statisztikai adatokból is látszik. Vallási tekintetben 1820-ban még csak a lakosok 0,07%, 1840-re azonban már 2,01% volt zsidó,¹¹² ami jelentős betelepülésről ad számot.

19. ábra Az 1720-as és az 1784/85-ös etnikai felmérés, azonban az adatok nem a valóságot tükrözik vissza

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy Vác egy igen soknemzetiségű és sokrétű város. Mind a társadalmi rétegződés, mind etnikai megoszlás szerint sokféleképpen lehetne csoportosítani a lakosokat. Azonban, ha beillesztjük Vácot a magyarországi modellbe, akkor jelentős eltérést az országos átlagtól nem tapasztalunk.

¹¹¹ Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 83. oldal.

¹¹² Bánhidi László: A XXI. század küszöbén – Vác, 20. oldal.

Összefoglalás, utószó

Végezetül nézzük meg röviden, hogy Vác mennyire illeszkedik bele a magyar modellbe, azaz mennyire hasonlít, illetve tér el az országos átlagtól. Magyarország földrajzi adottságai miatt alapvetően mindig is agrárország volt. Korunkban ezt mutatja az, hogy a társadalom 93–94%-a a mezőgazdaságból élt meg, és ez is alátámasztja azt, hogy a gazdaságban a mezőgazdaság túlsúlya figyelhető meg az iparral szemben. Ezzel szemben Vácon ez ekkor már átalakulóban volt. A 18. század folyamán egyre inkább hangsúlyossá vált az ipar, a város egyre nagyobb része kezdett el ipari tevékenységet folytatni, amit a korábban vázolt társadalmi adatok is alátámasztanak. A mezőgazdaság pedig a jövedelmező bortermelést leszámítva egyre inkább veszített korábbi jelentőségéből. Bár a váci ipar meg sem közelítette az örökös tartományok szintjét, korai fejlődése lehetővé tette, hogy Magyarország későbbi ipari fejlődésében később az élmezőnyben járjon. Társadalmi szempontból helyi szinten is megfigyelhető az a fajta differenciálódás, mind foglalkozási, mind etnikai szempontból, ami országunkra a korban jellemző volt. Míg azonban Magyarország társadalmának 90%-át a paraszti réteg alkotta, addig Vác egyre inkább elpolgáriasodott, s a 19. század közepe felé haladva már a polgárság volt a város domináns társadalmi rétege. Etnikai szempontból viszont jól illeszkedett az országos átlaghoz. A 18. század első felében a magyarok aránya a városban nem érte el az 50%-ot, és a 19. században már nem tudjuk bizonyossággal kimutatni a származási helyeket, mert a kultúrák keveredésének lehetünk tanúi.

Ha minden adatot megvizsgálunk, akkor azt látnánk, hogy mezővárosunk sok mindenben hasonlít, és sok mindenben tér el az átlagostól. Egy dolgot azonban ki kell emelni. Városunk, mezővárosi volta ellenére már – gazdasági, társadalmi és építészeti tekintetben – kiemelkedő jelentőségű volt rangban egyező társaival szemben, és egyre jobban kezdett hasonlítani az ország legjobban fejlődő városaira, de természetesen még messze elmaradt tőlük. Tehát kijelenthetjük, hogy Vác nem a mezővárosok klasszikus példája, hanem átmenetet képez a fejlett és a fejletlen városok között, de egyre inkább az előbbieket táborába felé közelít.

Zárásként Winston Churchill szavait idézném, mert véleményem szerint ez jellemzi leginkább a pályamunkát. *„A történetírás füstös, imbolgó mécsesével lassan botorkál előre a*

*múlt ösvényein, igyekezték rekonstruálni annak eseményeit, felfogni visszhangjukat, és sápadt fényénél feléleszteni az egykori szenvedélyek hevét.*¹¹³

¹¹³ <http://www.citatum.hu/kategoria/Tortenelem>

Mellékletek

Felhasznált irodalom:

1. A tizenkilencedik század története

Pannonica Kiadó, 2000

Írta: Csorba László

2. A XXI. század története – Vác

Ceba Kiadó, Budapest, 2001

Írta: Bánhidi László

3. Magyarország története

Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007

Szerkesztette: Romsics Ignác

4. Magyarország története 1790–1848 I. kötet

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980

Főszerkesztő: Mérei Gyula

5. Magyarország története a 19. században

Osiris Kiadó, Budapest, 2003

Szerkesztette: Gergely András

6. Pannon Enciklopédia A magyarság története

Dunakanyar Könyvkiadó Kft., 2000

Szerkesztette: Kuczka Péter

7.Vác A Dunakanyar szíve

Vác Város Önkormányzata, 2009

Szerkesztette: Horváth M. Ferenc

8.Váci Polgár

Vác Városért Alapítvány, 2007

Írta: Katona Andrásné

9. Váci Történelmi Tár I:

Vác Város Önkormányzata, 1996

Szerkesztette: Horváth M. Ferenc, Pintér Tamás

10. Vác multja és jelene

A váci Múzeum-egyesület, 1928

Írta: Tragor Ignác

11. Vác története I.

Szerkesztette: Dr. Sápi Vilmos

Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre, 1983

12. Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867

Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1990

Írta: Kosáry Domokos

13. Új váci kalauz

A Váci Városvédők és Városszépítők Egyesülete, 1998

Írta: Bánhidi László

Képek jegyzéke, forrása:

1. ábra A kivégzés 1795. május 20-án 3
Forrás:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/The_execution_of_Martinovics_and_his_comrades_on_the_V%C3%A9rmez%C5%91_1795.jpg
2. ábra Napóleon kiáltványa a magyarokhoz 1809. május 15-én 4
Forrás:
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nap%C3%B3leon_ki%C3%A1ltv%C3%A1nya_a_magyar_nemzethez_1809.jpg
3. ábra A győri csata 1809. június 12-én 5
Forrás: <http://www.gyorisalon.hu/images2012/misc/kismegyer.jpg>
4. ábra A kettős vámhatár 6
Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/05/20.-t%C3%A9rk%C3%A9p1.png>
5. ábra Egy pozsonyi mérő búza árának alakulása 1790–1810 között 7
Forrás: Saját készítésű grafikon
6. ábra Magyar fuvarosok 1812-ből 9
Forrás: <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/images/2155.jpg>
7. ábra A magyar korona országainak népessége az 1787-es népszámlálás után 11
Forrás: Saját készítésű kördiagram
8. ábra A Magyar Korona Országai népességének nemzetiségi eloszlása kördiagramon 14
Forrás: Saját készítésű kördiagram
9. ábra A nagy katonai karrier: vitézvári báró Simonyi József ezredes 15
Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/thumb/c/cd/Simonyi_%C3%B3bester.jpg/513px-Simonyi_%C3%B3bester.jpg
10. ábra Migazzi Kristóf Antal, Vác újjáalkotója 17
Forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/51/Christoph_Anton_von_Migazzi.jpg
11. ábra A Kőkapu napjainkban 19
Forrás: <http://people.inf.elte.hu/vebsaai/beadando/vac2.jpg>
12. ábra A siketnéma intézet napjainkban 21
Forrás: http://www.vac.hu/buborek/SzV_0016531.JPG
13. ábra Vác látképe a Naszály tetejéről 23
Forrás: <http://static.panoramio.com/photos/large/57001925.jpg>
14. ábra A földterület méretének alakulása magyar holdban 25
Forrás: Saját készítésű grafikon

15. ábra A szőlőterület alakulása magyar holdban	26
Forrás: Saját készítésű grafikon	
16. ábra A népességszám alakulása	30
Forrás: Saját készítésű grafikon	
17. ábra A társadalom rétegződése 1841-ben	33
Forrás: Saját készítésű kördiagram	
18. ábra A társadalom rétegződése 1784/85-ben	33
Forrás: Saját készítésű kördiagram	
19. ábra Az 1720-as és az 1784/85-ös etnikai felmérés, azonban az adatok nem a valóságot tükrözik vissza.....	34
Forrás: Saját készítésű diagram	